

איך אנו בקיאים לעשות כלי שיר ולא שייך למגזר

כיצד? הלא כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו? ואפילו אם תאמר שבטל טעם בטלה תקנה הרי היא אינה בטלה מאליה וצריך שבי"ד יבטלה!

בדף שעבר התחלנו לגעת בסוגיית בטל טעם בטלה תקנה ולמדנו את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד. למדנו שמוסכם על שניהם שהתקנה אינה בטלה מאליה. כך מלמדת אותנו הגמ' בביצה האומרת ש'כל דבר במנין צריך מנין אחר להתירו'. לכן הוצרך ריב"ז לבטל את התקנה האוסרת על פדיית פירות נטע רבעי מחוץ לירושלים ומחייבת להעלותם לירושלים ולאכלם שם. זאת למרות שבטל טעמה, 'כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות'. המחלוקת בין הרמב"ם והראב"ד היא רק ביחס לזהות בי"ד שרשאי לבטל; דווקא בי"ד גדול בחכמה ובמנין או אפילו בי"ד קטן יותר. בדף זה נפגש בע"ה עם תקנות שלפי חלק מרבתינו הראשונים בטלו מאליהן לאחר שבטל טעמן ועם ההסברים השונים שניתנו לכך. ביצה ו: אמר רבא: מת ביום טוב ראשון - יתעסקו בו עממים, מת ביום טוב שני - יתעסקו בו ישראל... אמר רבינא: והאידינא דאיכא חברי חיישינן.

רש"י שם: דאיכא חברי - אומה רשעה שהיו בימי פרסיים, וכופין את ישראל לעשות מלאכתן, וביום טוב היו נדחין מהן על ידי שאומרים להם: יום טוב הוא, ואם יראו אותם מקברין מתייהם - יכופו אותם למלאכה.

תוספות שם: והאידינא דאיכא חברי חיישינן - פרש"י שכופין לישראל לעשות מלאכה וכשהוא י"ט מניחין אותם ואם היו רואין שיקברו מתייהם יכופו אותם לעשות מלאכה והשתא בזמן הזה שאין חברי מותר ואין לומר שצריך מנין אחר להתירו דכיון דזה הטעם משום חששא ועברה החששא עבר הטעם וה"נ אמרינן גבי מים מגולין דאסורין שמא נחש שתה מהן ועכשיו שאין נחשים מצויין בינינו אנו שותין מהן אפילו לכתחילה אף על פי שהוא דבר שבמנין.

שו"ע יו"ד קטז, א: משקים שנתגלו, אסרום חכמים דחיישינן שמא שתה נחש מהם והטיל בהם ארס. ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר.

מג"א אור"ח תרצ, ט"ק כב: וכל דבר שהוא משום חששא ועברה החששא א"צ מנין אחר.

חשוב היטב: מדוע גזרת הז"ל שאוסרת לשתות ממים שהיו מגולים ללא שמירה בטלה 'עכשיו שאין נחשים מצויין בינינו...אף על פי שהוא דבר שבמנין' וכל דבר שבמנין צריך בי"ד אחר להתירו? מה ההבדל בין גזרה זו ובין האיסור על אנשים שגרים בקרבת ירושלים לפדות את פירות הנטע רבעי שלהם והחייב להעלות את הפירות עצמם לירושלים, תקנה שלא בטלה מאליה גם כאשר בטל טעמה? **ביצה לו, ב:** משנה. כל שחייבין עליו משום שבות, משום רשות, משום מצוה, בשבת - חייבין עליו ביום טוב. ואלו הן משום שבות: לא עולין באילן, ולא רוכבין על גבי בהמה, ולא שטין על פני המים, ולא מטפחין, ולא מספקין, ולא מרקדין...

ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין - גזרה שמא יתקן כלי שיר.

תוספות ביצה ל: תנן אין מטפחין ואין מרקדין - פרש"י שמא יתקן כלי שיר ומיהו לדידן שרי דדוקא בימיהן שהיו בקיאים לעשות כלי שיר לשייך למגזר אבל לדידן אין אנו בקיאים לעשות כלי שיר ולא שייך למגזר.

מדוע סבורים התוס' כי בזמנם, זמננו, מותר לרקוד בשבת? מדוע טעם הגזרה בטלה? חשוב על דבריהם, האם האיסור לרקוד דומה יותר בעיניך לאיסור על פדיית פירות נטע רבעי מחוץ לירושלים או לאיסור על מים מגולים? האם מובן לך מדוע שגזרה זו נתבטלה מאליה והאיסור על פדיית הפירות הפירות מחוץ לירושלים לא?

ב"י אור"ח שלט: ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין. משנה בפרק משילין (ביצה לו): ומפרש טעמא בגמרא (שם) שמא יתקן כלי שיר וכתבו התוספות בריש פרק המביא כדי יין (שם ל. ד"ה תנן) ומיהו לדין שרי דדוקא בימיהם שהיו בקיאים לעשות כלי שיר שייך למיגזר אבל לדין אין אנו בקיאים לעשות כלי שיר ולא שייך למיגזר עכ"ל. ואף על גב דבפרק קמא דביצה (ה.) אמרינן שאף על פי שנתבטל טעם הגזירה לא נתבטלה הגזירה התוספות מדמו ליה למשקין מגולים דשרו האידינא לפי שאין נחשים מצויים כמו שכתבו הם ז"ל בפרק ב' דעבודה זרה (לה. ד"ה חדא): וכתב מהר"י קולון ז"ל בשורש ט' (ענף ב) בשם רבינו האי שביום שמחת תורה מותר לרקוד בשעה שאומרים קילוסים דתורה דנהגו בו היתר משום כבוד התורה כיון דלית ביה אלא משום שבות ונראה מדבריו דלית ליה חילוק בין ימי חכמי התלמוד ליומי דידן כמו שחילקו התוספות דאם כן בלא כבוד התורה נמי הוה שרי לרקוד וכן נראה שהוא דעת הפוסקים שסתמו דבריהם ולא חילקו בכך.

שו"ע אור"ח שלט, ג: אין מטפחין להכות כף אל כף... ולא מרקדין, גזירה שמא יתקן כלי שיר... הגה: והא דמספקין ומרקדין האידינא ולא מחינן בהו משום דמוטב שיהיו שוגגין וכו'. וי"א דבזמן הזה הכל שרי, דאין אנו בקיאים בעשיית כלי שיר וליכא למגזר שמא יתקן כלי שיר **דמלתא דלא שכיח הוא ואפשר שעל זה נהגו להקל בכל (תוספות סוף פרק המביא כדי יין).**

סכם את המחלוקת בין רבותינו הפוסקים ביחס לתוקף האיסור בימינו ולדמיון בין הגזירה על הריקוד ובין האיסור על מים מגולים בימינו. איזו מן העמדות יותר מובנת לך? האם מובנים לך דברי התוס' לפיהם הגזרה לרקוד דומה לגזרת מים מגולים?

ט"ז אור"ח שלט, ט"ק ג: דמלתא דלא שכיח הוא. - בזה מתורץ מה ש"ל מפ"ק דביצה דאמר"י שאע"פ שנתבטל טעם הגזירה לא נתבטלה הגזירה דהכא שאני כיון דלא שכיח.

מהי תשובת ה"ט"ז? האם תשובתו מובנת לך?

בית מאיר אור"ח שלט: כתב ה"ט"ז בזה מתורץ דהכא שאני כיון דלא שכיח כ"כ ב"י, ומעולם לא כתב הב"י דברים הללו כי באמת איני במה מתורץ ומה בכך דהאידינא לא שכיח ובטל הטעם מכל מקום הוא דבר שבמניין והב"י כתב לתרץ קושיה זו והתוס' מדמי למשקין מגולין עכ"ל ומים מגולים גופייהו צ"ע, ועיין בפרי חדש יו"ד סימן קו כתב ונראה לישב דלענינים כאלו אף בזמן התלמוד לא נתפשטה בכל המקומות... וכן לענין גילוי יש מקומות הרבה דלא שכיח בהו כלל נחשים א"כ בכל הני בודאי כשאסרו תחילה לא אסרו אלא במקום שיש חשש וכהאי גוונא כתבו התוס' בפרק א"מ אהא דאיתא שם ואנו שאין נחשים מצוים ביננו אין לחוש משום גלוי ואין לומר דדבר שבמניין הוא כי ודאי כשאסרו תחילה לא אסרו אלא במקום שהנחשים מצוים עכ"ל הפר"ח. וא"כ הב"י שכתב שהתוס' מדמים לגלוי ע"כ לומר שסברי שאף זה ודאי שאף בזמן התלמוד לא היו בכל המקומות בקיאים וק"ל.

מהי תשובת הבית מאיר?

משיב הבית מאיר: יש גזרות שנגזרו מלכתחילה רק ביחס למציאות מסוימת. כך היא הגזרה שלא לרקוד להבנת התוספות: חז"ל גזרו זאת רק ביחס למקומות שבהן בקיאים בכלי שיר ויש חשש שמא יבואו לתקנם. אולם עדיין קשה לעמוד על הדברים: קשה לומר שגזרת חז"ל נאמרה רק למקומות שבהם בקיאים בכלי שיר, זה ממש לא עולה מפשטות דברי המשנה! הם גזרו על הכל מתוך חשש לכך שאנשים יבואו לתקן כלי שיר.

נצטד כעת למוקד נוסף של הדיון, לתשובת הרא"ש, מוקד שאולי קשור לדברי התוספות. נקדים: הוטי התכלת עשויים מחוטי צמר בלבד. בניגוד לחוטי הלבן שניתן לעשותם גם מפתן. מדין תורה אדם מצווה להטיל חוטי תכלת גם בבגד פשתן, עשה דוחה לא תעשה. אולם חכמים חששו לכך שאנשים יטילו את חוטי התכלת גם בבגדי פשתן הפטורים מציצית, 'כסות לילה', וגזרו על בגדי פשתן. הראשונים נחלקו בהיקף הגזרה: לדעת רש"י ורי"ף הם גזרו רק על הטלת חוטי תכלת בבגד הפשתן. מותר אפוא להטיל בו חוטי לבן מפתן. לדעת ר"ת, לעומת זאת, הם גזרו גם על הטלת חוטי לבן מפתן, גזרה שמא יבואו להטיל בו תכלת מצמר.

שו"ת הרא"ש כלל ב, סימן ח: וכן נוהגין באשכנז ובצרפת שלא לעשות טלית של פשתן. ואני בבואי לארץ הזאת ראיתי שכלם לובשים טלית של פשתן, ואמר לי לבי: אם תאסור להם טלית של פשתן, תבטל מהם מצות ציצית, כי אינם נמצאים כל כך טליתות של צמר בארץ הזאת. ואמרת: הנח להם, כי נתלים באילך גדול, הרב אלפסי, שמתירו. ועוד, אף לפי ר"ת ז"ל אין לאסרו בזמן הזה; דעיקר טעם האיסור הוא דילמא אתי למירמי ביה (לשים בו) תכלת, שהוא עיקר המצוה, ובכסות לילה, או אם יקרע סדינו, ה"ל כלאים שלא במקום מצוה. אבל בזמן הזה, שאין לנו תכלת ואין לנו היתר כלאים בציצית כלל, לא שייך למגזר כלל, **דלא שייך לדמותו לדבר שנאסר במנין, דאין לו היתר אלא ע"י ב"ד הגדול ממנו בהכמה ובמנין. דכיון שטעם האיסור ידוע, אם נתבטל הטעם בטל האיסור ממינא.** דלא דמי... ללך אמור להם שובו לאהליכם, ולרבי אליעזר שבקש להפקיר כרם רבעי שלו... וכן בשובו לכם לאהליכם, לא משמע מתוך הפסוק זמן, להתיר זמן התשמיש, אם לא שפירש: במשוך היובל המה יעלו בהר. דהכי משמע פירוש דקרא: היו נכונים לשלשת ימים, לקבל התורה, אל תגשו אל אשה; ולא נקבע זמן לאותה פרישה. אלא שהסברא נותנת, כיון דבשביל קבלת התורה נאסרו בתשמיש, כשנתנה התורה יהיו מותרין. וכהיה דרבי אליעזר, שבקש להפקיר כרמו, משום שבימיו נתמעטו הפירות בירושלים והיה ראוי שיולכו פירות מכל סביבות ירושלים אל תוכה, לעטר שוקיה בפירות, אי לאו דהתירו התקנה. **אבל בנדון זה, אין כאן תקנה, אלא ב"ש אוסרין משום גזירה; וכיון דהשתא לא שייכא תך גזירה, שרי ממינא.** כל זה דקדקתי שלא לאסור לבני הארץ הזאת טלית של פשתן.

דקדק היטב בדברי הרא"ש. מהי כוונתו? מדוע הגזרה שלא להטיל ציצית בבגדי פשתן, שמא יטילו תכלת וילבשו אותה שלא במקום מצוה, בטלה מאליה לאחר שבטל טעמה? ניתן למצוא בדברי הרא"ש הדים לשני הסברים, חילוק בין תקנה לגזרה, וחילוק בין מצב שבו הטעם ידוע לכל ובין מצב שבו הוא אינו ידוע ל"כ, מה היחס בין שני ההסברים?

מחצית השקל שם: וצריך לומר דחד טעמא הוא. ומה שאין הטעם ידוע קורא תקנה, ומה שטעמו ידוע קורא גזרה.

מהו היחס בין שני ההסברים לפי דברי בעל מחצית השקל? מהו אפוא הכלל שעולה מדברי הרא"ש? מתי התקנה בטלה מאליה ומתי לא?

הרב ישראל שציפנסקי, התקנות בישראל כרך א', פרק ראשון: הרמב"ם מגדיר תקנות כ"דינים שנעשו בדרך העיון להסדרת העניינים שבין בני האדם, דבר שאין בו הוספה על דברי תורה ולא גרעון, או בעניינים שהם מפני תיקון העולם בענייני הדת... תקנות הם מסוג אחד והגזרות סוג לעצמן... והוא מגדירן כך: "הם הדינים שקבעום הנביאים והחכמים שבכל דור ודור על דרך הגדר והסייג לתורה, והם שציווה ה' לעשותם באמרו, ושמרתם את משמרת, ובא בקבלה עשו משמרת למשמרתי והם שקוראים אותם חז"ל גזרות"... מאידך מצינו להרא"ש שסובר שמתירים גזרה שבטל טעמה בעת שבתקנות קיי"ל אע"פ שבטל הטעם לא בטלה התקנה. ולפיכך התירו לדעתו ללבוש טלית של פשתן בזמן הזה אף שנהגו בו איסור הגאונים וגדולי הראשונים, הואיל ובטל טעם הגזירה, שבזמן שהיה להם תכלת שהוא

עיקר מצות ציצית חששו שמא יבואו להטל בה תכלת שהיא צמר ויעשה כן בכסות לילה או שיקרע טליתו ויהיה כלאים שלא במקום מצוה. ובזמן הזה שאין לנו תכלת ואין היתר כלאים בציצית לא שייך לגזור. הערה 38 שם: אלא שצריך לי עיון סוף דברי המחצית השקל שם שכנראה הבין מדברי המג"א שההבדל בין גזרה לתקנה לענין זה לאו בפירוש איתמר בדברי הרא"ש אלא מכללא איתמר, שכתב שגזירת כלאים, שהטעם ידוע בטלה הגזירה בביטול הטעם, מה שאין כן בתקנה שאין הטעם ידוע "ומה שאין הטעם ידוע קרי תקנה ומה שהטעם ידוע קרי גזרה". וזה מתמיה איפה מצינו הגדרה כזאת לתקנה וגזירה, וכמה דברים שטעמם ידוע ונקראים תקנה כגון פרוזבול ועירובי חצרות ועוד... שכן יוצא מפורש מלשונו בסוף התשובה: "אבל בנדון זה אין כאן תקנה אלא ב"ש אוסרין משום גזירה וכיון דהשתא לא שייכא הך גזירה שרי", הרי שההבדל הוא בין תקנה לגזירה.

מהו חילוקו של הרא"ש לפי פרשנותו של הרב שציפנסקי? מהו הכלל שעולה מדברי הרא"ש לפי פרשנותו?

נחזור אל דברי התוספות שאומרים שהאיסור על ריקוד בשבת בטל מאליו לאחר שבטל טעמו ואינו בקיאים בתיקון כלי שיר. האם נוכל להסבירם לפי יסודו של הרא"ש בתשובה? השוב על שתי הפרשנויות לדברי הרא"ש, של מחצית השקל ושל הרב שציפנסקי, ונסה להסביר את דברי התוספות לאורן. נלמד את דברי הרב עובדיה יוסף ביביע אומר.

יביע אומר ג, אור"ח סימן נט: וע"ע בתשו' תורת חסד שם, שהסביר כוונת התוס' ע"פ המבואר בשו"ת הרא"ש (כלל ב סי' ח) לענין טלית של פשתן, שאף לר"ת אין לאסרו בזה"ז, הואיל ובזה"ז אין לנו תכלת, לא חיישינן פן יעבור על איסור כלאים שלא במקום מצוה. ואין לדמותו לדבר שבמנין שצריך מנין אחר להתירו, שכיון שטעם האיסור ידוע אם נתבטל הטעם בטל האיסור ממילא... וה"נ הכא ס"ל להתוס' דטעם הגזרה ידוע לכל שמא יתקן כלי שיר, מש"ה כשבטל הטעם בטל האיסור ממילא. עכ"ד.

באיזו פרשנות בחר הרב עובדיה יוסף? כיצד הוא הסביר לאורה את דברי התוספות בנוגע לריקוד? **נפגש** לסיום עם תשובה נוספת של הרב עובדיה יוסף שזן בגזרת חז"ל שלא לגדל בהמה דקה, עזים וכדומה, בארץ ישראל. טעמה של הגזרה הוא הנזקים שגרמו בהמות אלו לשדות. הרב עובדיה יוסף דן בדברי השו"ע לפיהם הגזרה בטלה בתקופה שבה עם ישראל היה בגלות.

יביע אומר ג, חו"מ סימן ז: בראשית מאמר נסביר דעת מרן ז"ל שכ' דהאידינא שרי, והרי כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. וכתב הרא"ש (ביצה פ"ק סי' ג), דר"ל כל דבר שנגזר במנין חכמים, וידוע מאיזה טעם נגזרה הגזרה, ובטל לו אותו הטעם, אפ"ה אינה בטלה עד שימנו עליה חכמים ויתירוה. ע"ש. ונראה שטעמו של מרן ז"ל ע"פ המבואר בתשו' הרא"ש (כלל ב סי' ח) בדין טלית של פשתן, שאף לפי ר"ת אין לאסרו בזה"ז, כיון שעיקר טעם האיסור הוא דילמא אתי למרמי ביה תכלת, ויעבור על איסור כלאים שלא במקום מצוה כגון כסות לילה וכיו"ב, אבל בזה"ז שאין לנו תכלת לא שייך למגזר כלל. ולא שייך לדמותו לדבר שנאסר במנין שאין לו היתר אלא ע"י ב"ד הגדול ממנו בחכמה ובמנין, שכיון שטעם האיסור ידוע, אם נתבטל הטעם בטל האיסור ממילא... אבל בנ"ד כיון דהשתא לא שייכא הך גזרה שרי ממילא. עכ"ד. א"כ הכי נמי בנ"ד שהדבר ידוע לכל שעיקר הגזרה תלויה במקום שיש שם יישוב ישראל, ולהכי בבבל נמי עשו עצמם כא"י לענין זה, וכדאיתא בב"ק (פ), מש"ה כיון דבטל ה"ט האידינא ממילא בטלה הגזרה.